

شیخ محمد خیابانی؛ آزادیخواه یا تجزیه طلب؟

۱۲ مرداد ۱۳۹۴ ساعت ۲۲:۳۱

بدون شک مهمترین مرحله از فعالیتهای شیخ محمد خیابانی مربوط به مخالفت با قرارداد ۱۹۱۹ و حوادث پس از آن می باشد، که سرانجام منجر به قیام گشت. در این زمان خیابانی که با ۹۰۰۰ رای به عنوان نماینده اول تبریز انتخاب شده بود، به دلیل بر هم زده شدن انتخابات آذربایجان توسط وثوق الدوله که نمی خواست دمکراتها وارد مجلس شوند و به مخالفت با قرارداد بسته شده با انگلستان بپردازند، در دوره چهارم مجلس، نمایندگان آذربایجان نتوانستند به مجلس راه یابند. وی برای یافتن راه حلی به تهران رفت، اما در آنجا به جز پیشنهاد حق سکوت و ناامید شدن از رجال تهران نشین چیزی عایدش نشد.

((منظور آذربایجان، استخلاص ایران از هرگونه اسارت می باشد و آذربایجان جزء لاینفک ایران و ایران جزء لایتجزی آذربایجان است.))

بی گمان یکی از مهمترین و تاثیرگذارترین حرکت‌های تاریخ معاصر ایران، قیام شیخ محمد خیابانی در تبریز است. در باره ماهیت قیام خیابانی نظرات مختلفی وجود دارد. در حالی که اکثر تحلیلگران او را وطن پرستی مشروطه خواه می دانند که در مخالفت با قرارداد ۱۹۱۹ اقدام به قیام کرد و قصد گسترش قیام خود را به مرکز داشت و در آرزوی آزادی سرتاسر ایران بود در مقابل گروهی نیز وی را تجزیه طلبی می دانند که حتی نام آذربایجان را به آزادیستان تغییر داد.

شیخ محمد خیابانی در ۱۲۵۶ هـ.ش در خامنه از توابع تبریز متولد شد. پس از گذراندن دوران کودکی در زادگاهش، همراه پدر که در جمهوری داغستان تجارتخانه داشت به قفقاز رفت و در تجارتخانه پدر مشغول شد. به دلیل علاقه اش به علم آموزی در بازگشت به تبریز در مدرسه طالبیه تبریز به تحصیل علوم دینی پرداخت و دوره عالی فقه را نزد آیه الله سید ابوالحسن انگجی و هیئت و نجوم را نزد منجم معروف آن روزگار میرزا عبدالعلی خواند. وی به ریاضیات و علم هیئت علاقه زیادی داشت، و به یکی از بهترین اساتید این رشته تبدیل شد. خیابانی علاوه بر فارسی و ترکی، به زبانهای روسی و فرانسوی نیز تسلط داشت. شیخ محمد خیابانی در محله خیابان سکنی گزیده بود، و بدین دلیل نیز به خیابانی معروف شد. مسجد کریم خان که شیخ محمد خیابانی در آن پیش نماز بود، هنوز هم در محله خیابان و نزدیکی چهارراه منصور شهر تبریز موجود است.

خیابانی با یکی از علمای بزرگ تبریز در آن روزگار، آیه الله سید حسین خامنه ای (پدر بزرگ آیه الله خامنه ای رهبر انقلاب) که در مسجد جامع تبریز اقامه نماز می کرد، به سبب همشهری بودن آشنا شد و با دختر وی خیر النساء ازدواج کرد. به بیان دیگر

شیخ محمد خیابانی شوهر عمه رهبر انقلاب، آیه الله خامنه ای به حساب می آید.

زندگی سیاسی وی با شروع انقلاب مشروطه وارد فاز جدیدی شد. وی یکی از اعضای فعال انجمن ایالتی آذربایجان در دوره اول و همچنین یکی از مهمترین و اصلی ترین اعضای دوره دوم آن پس از گلوله باران مجلس بود، و در سازماندهی مجاهدین در جنگهای یازده ماهه تبریز نقش کلیدی را داشت. پس از خلع محمد علی شاه از حکومت، در سی سالگی به عنوان یکی از نمایندگان تبریز برای دور دوم مجلس شورای ملی انتخاب شد. در جریان اولتیماتوم روسیه مبنی بر بسته شدن مجلس خیابانی به یکی از اصلی ترین مخالفین آن تبدیل شد و نطقهای آتشینی را بر علیه آن ایراد کرد. وی پس از بسته شدن مجلس از راه خراسان به ترکمنستان، آذربایجان، داغستان و گرجستان سفر کرد و بدین طریق خود را به تبریز که تحت اشغال روسها و صمد خان شجاع الدوله بود، رساند.

پس از آنکه روسها به دلیل انقلاب اکتبر تبریز را ترک کردند، خیابانی و برخی از همقطاران از فرصت استفاده کرده و در کنفرانسی استانی، تشکیلات فرقه دموکرات را که پنج سال پیش تعطیل شده بود را دوباره تاسیس کردند. وی به عنوان مدیر مسئولی ارگان مطبوعاتی دموکراتها، روزنامه تجدد و پس از چندی نیز به رهبری فرقه دموکرات انتخاب شد. در اواخر جنگ جهانی اول عثمانی در تعقیب ارمنه و آسوریها که با کمک سالداتها روس به کشتار در ارومیه، خوی و سلماس پرداخته بودند، وارد تبریز شد، خیابانی با قوای عثمانی به اختلاف افتاد و به این دلیل چند ماهی را زندانی و سپس آزاد گشت.

اما بدون شک مهمترین مرحله از فعالیتهای شیخ محمد خیابانی مربوط به مخالفت با قرارداد ۱۹۱۹ و حوادث پس از آن می باشد، که سرانجام منجر به قیام گشت. در این زمان خیابانی که با ۹۰۰۰ رای به عنوان نماینده اول تبریز انتخاب شده بود، به دلیل بر هم زده شدن انتخابات آذربایجان توسط وثوق الدوله که نمی خواست دموکراتها وارد مجلس شوند و به مخالفت با قرارداد بسته شده با انگلستان بپردازند، در دوره چهارم مجلس، نمایندگان آذربایجان نتوانستند به مجلس راه یابند. وی برای یافتن راه حلی به تهران رفت، اما در آنجا به جز پیشنهاد حق سکوت و ناامید شدن از رجال تهران نشین چیزی عایدش نشد. خیابانی در روزهای آخر سال ۱۲۸۸ هـ با همکاری دموکراتها و آزادیخواهان چون نمایندگان آذربایجان از رفتن به مجلس شورای ملی محروم شده بودند، مجلس محلی تبریز را تشکیل داد و خود به ریاست آن انتخاب شد. در روزهای ابتدایی سال ۱۲۸۹ هـ چندین عملیات از سوی نیروهای خیابانی بر علیه کلانتریها و زندان برای آزاد سازی آزادیخواهان در بند انجام گرفت. در روزهای ۱۷ و ۱۸ فروردین بازار تبریز تعطیل شد و اعتراضها سراسر شهر را فرا گرفت. پس از آنکه قوای دولتی با التیماتوم خیابانی در ۱۸ فروردین شهر را ترک کردند، در روز ۱۹ فروردین ماه ۱۲۹۹ هـ هیات مدیره ای برای اداره کارها انتخاب و بیانیه ای منتشر گردید، که در دو عبارت خلاصه می شد: ۱. برقرار داشتن آسایش عمومی ۲. از قوه به فعل آوردن مشروطیت.

قیام خیابانی حدوداً ۵ ماه دوام آورد. وی به عالی قاپو رفت و اسم حکومت جدید را آزادیستان نام نهاد. در طول این مدت خیابانی به ایراد نطقهای آتشینی در حیاط تجدد می پرداخت. این سخنرانیها به ترکی آذری بود و ترجمه فارسی آن هر روز در روزنامه تجدد چاپ می شد. مشیر الدوله که به جای وثوق الدوله به نخست وزیری رسیده بود، مخبر السلطنه هدایت را که چهره ای ملی و

موجه داشت را مامور سرکوب قیام کرد. خیابانی که انتظار درگیری با مخبر السلطنه که از مخالفان قرارداد ۱۹۱۹ بود را نداشت، غافلگیر شد و در صبح ۲۱ شهریور ماه در عرض چند ساعت شهر و ادارات به کنترل قزاقها درآمد. خیابانی که توانسته بود از مقر حکومت، عالی قاپو بگریزد، در روز ۲۲ شهریور ماه در خانه یکی از دوستانش کشته شد. پیکر وی در گورستان سید حمزه تبریز به خاک سپرده شد، اما بر اساس گفته های نوه پسری وی فرامرز خیابانی، پیکر وی پس از مدتی توسط همسرش خیرالنساء به حرم حضرت عبدالعظیم در شهر ری منتقل گشته است.

ملک الشعراى بهار در وصف وی می نویسد:

گر خون خیابانی مظلوم بجوشد سرتاسر ایران کفن سرخ بپوشد

آدرس مطلب :

<https://www.cafetari.kh.com/news/۲۰۶۶۰/طلب-تجزیه-یا-آزادبخواه-خیابانی-محمد-شیخ/>